

Актуальна тема номера:
“ШЛЯХ ДО СПРАВЕДЛИВОГО СУДУ
В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ”

DOI: 10.33498/Юш-2025-09-009

Оксана Капліна

докторка юридичних наук, професорка,
академичка НАПрН України,
завідувачка кафедри кримінального процесу
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

ВСТУП ДО АКТУАЛЬНОЇ ТЕМИ

*Справедливий суд – не лише результат, а складний шлях,
на якому людська гідність шукає захисту, навіть крізь
вогонь війни.*

Шановний читачу! У час, коли збройна агресія щодо України стирає з
лиця землі цілі міста і села, знецінює людське життя, кидає виклик фун-
даментальним правам, випробовує на міцність характери, спонукає пере-
осмислити цінності, мрії, і навіть саме уявлення про майбутнє, ставить кож-
ного перед вибором – зберегти людяність і гідність чи піддатися страху та
втратити себе назавжди, питання справедливого суду постає не як академіч-
на абстракція чи предмет теоретичних роздумів, а як екзистенційна потреба.

З огляду на те, що справедливий суд – це не лише результат, а й багато-
вимірний процес його досягнення, сповнений складних викликів, коли іноді
право змовкає, стикаючись із безпековими ризиками та воєнними реаліями,
коли правові принципи вступають у конфлікт із суворою дійсністю, а нові
проблеми потребують термінового переосмислення усталених підходів, но-
вий номер журналу ми присвячуємо саме цьому складному й багатогран-
ному питанню: як обрати шлях до справедливого суду в умовах, що випро-
бовують стійкість, професійну придатність і сумлінність кожного учасника
кримінального провадження. Судді, прокурори, слідчі, детективи, дізнавачі,
адвокати сьогодні не просто реалізують у кримінальному процесі визначені
законом процесуальні функції, вони проходять моральний і професійний
іспит у реаліях воєнного стану. Тоді як професійні учасники кримінального
провадження, усвідомлюючи виклики часу, здебільшого здатні діяти з про-
фесійною витримкою, пересічні громадяни наполегливо прагнуть реалізу-
вати своє конвенційне право на справедливий суд, вимагаючи не абстракт-

© Оксана Капліна, 2025

ної справедливості, а її конкретного втілення в дотримання, забезпечення та захист своїх прав і законних інтересів у кожному конкретному випадку.

Отже, обравши презентовану тему, ми відгукнулися на поклик серця, професійної відповідальності та наукової мужності. Адже шлях до справедливого суду – це шлях до правової державності, дороговказ для доктринального пошуку, вектор законопроекування, суспільний шлях до відновлення довіри до кримінальної юстиції загалом, траєкторія стратегічного осмислення майбутнього, моральний і цивілізаційний орієнтир нації, що бореться за право бути собою. У цьому номері автори намагалися висвітлити ключові проблеми, які постають на шляху до судової справедливості, артикулювати найбільш актуальні проблеми для сучасного кримінального провадження, висвітлити як доктринальні та правозастосовні потреби, так і намітити нормативні перспективи. Як це вдалося – судити читачам.

Характеризуючи статті науковців і практиків, які формують концептуальне ядро поточного випуску, неможливо оминати увагою ґрунтовну працю “Деякі питання забезпечення права на справедливий суд за Статутом Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України” докторів юридичних наук, професорів Ірини Гловюк і Володимира Гринюка. Їхнє дослідження процесуальних особливостей забезпечення права на справедливий суд за Статутом Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України не просто відповідає вимогам часу – воно є голосом правової науки у час, коли право має стати щитом людяності. Авторі виокремили та охарактеризували стадії провадження у Спеціальному трибуналі, починаючи з ініціювання розслідування та завершуючи виконанням покарання. Авторі послідовно розкрили та проаналізували права обвинуваченого під час провадження в Трибуналі як окремої складової права на справедливий суд. Вони наголосили на необхідності здійснення інформування про права осіб, які залучені до розслідування щодо злочину агресії проти України, що доречно передбачити додатково у Правилах процедур і доказування. Авторі розглядають і аналізують питання реалізації права на особистий і професійний захист, а також обґрунтовують і можливість його обмеження відповідно до положень Статуту Трибуналу. Також вчені привертають увагу до важливості запровадження інституту заочного провадження (*in absentia*), що потребує чіткого визначення процесуальних умов його застосування з огляду на очевидну потенційну затребуваність провадження за відсутності обвинуваченого. У підсумку автори статті констатують необхідність додаткового нормативного врегулювання низки аспектів: уточнення моменту, з якого особа може користуватися визначеними правами; обов’язку роз’яснення особі прав, які вона має під час здійснення розслідування; визначення моменту, з якого виникає статус підозрюваного; уточнення переліку заходів, які можуть бути застосовані до сторони захисту в порядку, визначеному Статутом Трибуналу, умови пропорційності їх застосування тощо.

Актуальність проблематики, яку порушили автори, не викликає сумнівів у світлі сучасних правових реалій, а стаття відповідає нагальним запитам наукової та практичної спільноти.

Однією з провідних тенденцій розвитку сучасного світу є всеохопні процеси цифровізації, що проникають у всі сфери людської діяльності та справляють багатовимірний вплив на локальному, регіональному й глобальному рівнях. Цифрові технології докорінно трансформували соціальну дійсність, модернізували комунікаційні, управлінські та правові механізми, зокрема, й істотно вплинули на динаміку кримінального процесу.

У цьому контексті безперечний науковий інтерес викликає стаття доктора юридичних наук, професора, члена-кореспондента Національної академії правових наук України Миколи Погорецького “Забезпечення прав людини в цифровому доказуванні як умова реалізації принципу верховенства права та постановлення справедливого вироку”.

Особливістю цієї праці є комплексний аналіз проблематики цифрового доказування крізь призму забезпечення прав людини як ключової умови реалізації принципу верховенства права та досягнення справедливості у кримінальному провадженні. Автор звертається до однієї з найактуальніших тем сучасної правової доктрини та практики – питання допустимості, достовірності та процесуального статусу цифрових доказів. Ключовою тезою статті є наголошення на необхідності поєднання технологічних можливостей із непорушними процесуальними гарантіями особи. У межах дослідження запропоновано поняття, розроблені ознаки та проаналізовано правову природу цифрового доказу, визначено його місце у структурі кримінального процесуального доказування, а також окреслено його взаємозв'язок із фундаментальними принципами – законності, пропорційності, змагальності сторін і справедливості. Окрему увагу приділяє автор питанням захисту приватності, охорони персональних даних і забезпечення ефективного судового контролю на етапах збирання, перевірки й оцінки цифрових доказів – як необхідної умови дотримання прав людини в умовах цифрової трансформації правосуддя. У межах дослідження доведено, що якість цифрового доказування є визначальним чинником реалізації гарантій верховенства права, оскільки саме дотримання процесуальної форми, автентичності та цілісності електронних даних забезпечує постановлення справедливого вироку та формує довіру до правосуддя.

Автор не обмежився доктринальними розвідками, а проаналізував міжнародно-правові стандарти, які становлять аксіологічне підґрунтя цифрового доказування, зокрема: положення Берклійського протоколу з цифрових розслідувань відкритих джерел, настанови Європейської мережі інститутів судової експертизи (ENFSI) щодо належної практики цифрової криміналістики, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практику Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), та

довів, що ці документи формують міжнародну модель забезпечення балансу між ефективністю правосуддя та дотриманням прав людини у цифровому середовищі.

Безсумнівний інтерес викличе у читача стаття “ЗМАГАЛЬНІСТЬ І РІВНІСТЬ СТОРІН НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ: *NECESSITAS ABSOLUTA* ЧИ *BOVI CLITILLAE IMPONERE*”. Попри усталену традицію надавати сторінки одного з провідних фахових журналів України виключно знаним авторитетам у галузі права, редакція зробила важливий крок назустріч молодій генерації правників. Під науковим керівництвом судді Верховного Суду, докторки юридичних наук, професорки Олександри Яновської – знаної фахівчині у сфері кримінального процесу, яка поєднує практичний досвід із викладацькою роботою, свої дослідницькі роздуми представили студенти двох провідних правничих шкіл України – Артем Никонюк (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого) та Дар’я Биковець (Національний університет “Києво-Могилянська академія”). Дослідження авторів є спробою осмислення тонкої межі між правом і справедливістю, між боротьбою зі злочинністю та захистом людської гідності. У центрі уваги – засади змагальності та рівності сторін. Автори простежують їхню історичну трансформацію, нормативне закріплення та філософське підґрунтя, розкриваючи синергію між українським законодавством і європейськими правозахисними стандартами. Розмірковуючи, автори зазначають, що стало традиційним, що засада змагальності повною мірою розкривається на етапі судового розгляду, оскільки саме на цій стадії кримінального провадження сторони представляють свої доводи, вимоги, матеріали та заперечення, що дає змогу суду всебічно дослідити обставини у справі, об’єктивно оцінити докази та дійти справедливого та законного рішення. Однак, на думку авторів статті, неправильним буде твердження, що засада змагальності повноцінно застосовна на стадії досудового розслідування. На цій стадії кримінального процесу змагальність має більш природний характер гарантування прав людини – право на захист.

Звертаючись до одного з резонансних рішень Верховного Суду, автори ставлять питання: чи ставить Велика Палата ВС під сумнів доцільність реалізації засади змагальності на стадії досудового розслідування у зв’язку з невизнанням істотності порушень процесуального закону за умови його формального недотримання? Молоді правники та досвідчена науковиця, що поєднує мудрість закону з глибиною гуманістичного мислення, дають негативну відповідь на нього, пояснюючи, що відсутність кваліфікації формального порушення як істотного не свідчить про заперечення самої засади змагальності, а лише вказує на необхідність диференційованого підходу до оцінки процесуальних порушень. Формальне недотримання вимог ст. 86 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) не завжди зумовлює порушення прав людини, особливо якщо дії учасни-

ка процесу, зокрема експерта, здійснені в межах процесуального порядку та спрямовані на забезпечення об'єктивності. У випадку виникнення сумнівів щодо неупередженості експерта, сторона захисту має право ініціювати визнання доказів недопустимими, за умови доведення безпосереднього порушення прав людини. Такий підхід узгоджується з концепцією змагальності як механізму забезпечення права на справедливий суд, що не втрачає своєї актуальності на досудовій стадії, а навпаки, потребує гнучкого, але принципового застосування.

Попри можливість наявності альтернативних поглядів на окремі положення, підходи, запропоновані авторами статті, вирізняються концептуальною новизною, аргументованістю та глибоким внутрішнім переживанням необхідності забезпечення справедливого судового розгляду. Їх наукова позиція є не лише предметом фахового інтересу, а й джерелом інтелектуального зацікавлення для читача, що гарантує змістовне, динамічне та емоційно насичене ознайомлення з представленим до журналу матеріалом.

Актуальність наступної статті номера – “ПРОБЛЕМИ ТИМЧАСОВОГО ВИЛУЧЕННЯ ТА АРЕШТУ КРИПТОАКТИВІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ”, представленої доктором юридичних наук Оксаною Капліною і докторантом кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого Ігорем Парфило, не потребує зайвих аргументів. Вона диктується самою реальністю, в якій цифрові технології дедалі глибше інтегруються у фінансову, правову та соціальну тканину сучасного світу. У контексті глобальної цифровізації сучасні технології та віртуалізація валют дедалі активніше проникають у фінансові та соціальні процеси, спричиняючи глибокі трансформації. Криптовалюти поступово виходять за межі елітарного використання й набувають популярності серед широкого загалу українських громадян, а відтак попри їхній потенціал як інструменту фінансових інновацій вони породжують низку безпекових викликів, що потребують уваги органів охорони правопорядку та, безумовно, й законодавця. Водночас, окрім проблем фіксування вчинення так званих кіберзлочинів, кримінальних правопорушень, пов'язаних з обігом криптовалют, важливого значення набувають питання забезпечення майнових прав осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні. У статті автори спробували проблематизувати актуальні для сучасної правозастосовної практики питання, пов'язані з інкорпорацією віртуальних активів у механізм кримінального процесуального доказування, осмислити термінологічне коло, яке нині перебуває на етапі становлення не лише у кримінальному судочинстві, а й у суспільстві загалом. Крім того, автори звернулися до актуальних правозастосовних питань, що постають перед учасниками кримінального провадження у зв'язку з тимчасовим вилученням та арештом криптовалютів. Якщо виокремити ключові проблеми правозастосовного характеру, до яких звертаються автори, то це: 1) проблеми встановлення власника криптовалюту; 2) визначення

порядку тимчасового вилучення та арешту криптоактиву; 3) можливість застосування конфіскації криптоактиву як покарання або способу стягнення за цивільним позовом у кримінальному провадженні.

У контексті забезпечення права на справедливий суд представлена стаття вирізняється актуальністю, а підходи авторів відкривають перспективи для подальших наукових розвідок.

Як відомо, практика ЄСПЛ посідає ключове місце у формуванні сучасного правничого мислення, особливо в контексті захисту фундаментальних прав і свобод людини. Вона не лише конкретизує положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а й слугує орієнтиром для національних правозастосовних органів, сприяючи гармонізації правових стандартів у межах європейського простору. Рішення Суду мають прецедентне значення, формують стабільну правову позицію щодо тлумачення норм права і забезпечують практичну реалізацію принципу верховенства права. Саме тому звернення авторів до актуальних проблем, які так чи інакше пов'язані з практикою ЄСПЛ, є не просто доречним, а й необхідним у будь-якому дослідженні, що стосується прав людини, справедливого суду чи гарантій правового захисту.

У цьому контексті варто відмітити дві статті, представлені в номер. Це стаття докторки юридичних наук, професорки Оксани Кучинської і кандидата юридичних наук, доцента Романа Баранника “Практика Європейського суду з прав людини як орієнтир у застосуванні оціночних понять” та стаття представників одеської правничої школи – докторів юридичних наук, професорів Юрія Алєніна, Олександра Торбаса та доцента Миколи Стоянова “Хибні практики застосування рішень ЄСПЛ при здійсненні кримінального провадження”.

Автори першої статті звертаються до правової сутності оцінних понять у кримінальному провадженні. Метою статті автори убачають дослідження ролі практики ЄСПЛ у тлумаченні та застосуванні оцінних понять у кримінальному процесі, а також з'ясування способів, за допомогою яких така практика може слугувати орієнтиром для національного правозастосування. У статті автори проаналізували нормативну природу оцінних понять, що застосовуються в кримінальному процесі України, зокрема, “розумний строк”, “обґрунтована підозра”, “достатні підстави”, “справедливий суд”, “необхідність тримання під вартою”, та констатували, що їх зміст у більшості випадків не визначений на рівні національного законодавства. Це зумовлює висновок про те, що саме практика ЄСПЛ є ключовим компенсаторним механізмом, який дає змогу тлумачити оцінні поняття відповідно до принципів верховенства права, правової визначеності та заборони свавільного втручання держави. Спираючись на рішення ЄСПЛ, автори доходять висновку, що ЄСПЛ формує сталі підходи й орієнтири до тлумачення і застосування оцінних категорій, а практика ЄСПЛ виконує стабілізаційну,

методологічну та орієнтувальну функції в правозастосуванні, сприяючи єдності судової практики та зміцненню гарантій здійснення справедливого судочинства.

Стаття представників одеської школи кримінального процесуального права є доволі цікавою з точки зору авторського підходу до констатації проблеми. Зокрема, автори звертаються до проблематики хибного застосування та зловживання практикою ЄСПЛ у кримінальному процесі. На тлі імперативного характеру вимоги ст. 9 КПК України щодо врахування практики ЄСПЛ автори звертають увагу на поширення в сучасному правозастосуванні тенденції використання нерелевантних рішень ЄСПЛ або їх некоректного тлумачення з метою досягнення бажаного результату. У статті аргументовано, що саме на суд покладається обов'язок перевірки релевантності застосовної практики ЄСПЛ і неприпустимості її інтерпретації національною практикою, адже саме судові рішення формує подальше сприйняття цієї практики іншими правозастосовниками. Особливу увагу приділено питанню суб'єкта ініціації посилання на рішення ЄСПЛ, що має істотне значення для оцінки правомірності та обґрунтованості його застосування. Авторі обстоюють позицію, згідно з якою застосування нерелевантного рішення ЄСПЛ у правозастосуванні є зловживанням правом.

Стаття пропонує авторське бачення шляхів подолання проблеми зловживання правом через нерелевантне посилання на практику ЄСПЛ та побудована на конкретних прикладах і, безумовно, буде цікавою для читача.

Стаття 290 КПК України, що регламентує порядок відкриття матеріалів іншій стороні, останнім часом привертає підвищену увагу як науковців, так і практиків. У межах її застосування та правотлумачного дискурсу накопичено значну кількість публікацій, присвячених проблематиці доступу до матеріалів досудового розслідування, зокрема, у контексті завершення відповідної стадії кримінального провадження.

Водночас правозастосування, як динамічний механізм реалізації норм права, невпинно породжує нові питання, що потребують глибокого тлумачення та концептуального осмислення в межах правничої науки. Саме тому питанням ознайомлення з матеріалами кримінального провадження в тематичному номері журналу присвячено дві наукові праці, зокрема, статтю доктора юридичних наук, професора кафедри кримінального процесу та криміналістики Львівського національного університету імені Івана Франка Василя Нора і доцентки цієї ж кафедри Марти Шевчук “Проблемні питання початку і закінчення відкриття матеріалів іншій стороні” та статтю доктора юридичних наук, доцента Олександра Старенького “Ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення як засіб кримінального процесуального доказування: проблемні питання”.

В. Нор і М. Мазур у своїй статті наголошують, що аналіз положень ст. 290 КПК України, практики Верховного Суду та фахової літератури свідчить про

наявність проблем, пов'язаних із недосконалістю нормативного регулювання етапу відкриття матеріалів іншій стороні. Це своєю чергою спричиняє труднощі у тлумаченні відповідних норм, що призводить до їх неоднакового застосування суб'єктами кримінального провадження, обмеження дії його засад, порушення прав учасників процесу та унеможливлення використання судом відомостей, які містяться в матеріалах сторін, як доказів.

Основну проблему автори вбачають не лише у відсутності правової визначеності положень ст. 290 КПК України, а й у динамічній зміні правових позицій Верховного Суду. У зв'язку з цим науковці акцентують увагу на дискусійних питаннях, що виникають у практиці, зокрема щодо повідомлення стороною обвинувачення сторони захисту про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів відповідно до ст. 290 КПК України, визначення моменту завершення ознайомлення з матеріалами, а також здійснення слідчих (розшукових) дій після відкриття матеріалів і до скерування обвинувального акта або клопотання про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру до суду.

На відміну від попередніх авторів Олександр Старенький звертає увагу на менш досліджений аспект інституту відкриття матеріалів іншій стороні – питання ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його офіційного завершення та реалізації вимог ст. 290 КПК України. У статті автор на підставі аналізу документів, що визначають напрями реформування системи органів правопорядку як складової сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 рр., дослідження матеріалів слідчої та судової практики, обґрунтував актуальність вивчення інституту ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення як одного із засобів кримінального процесуального доказування. Автор обґрунтовує підхід, відповідно до якого ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення є одним із засобів кримінального процесуального доказування для сторони захисту, потерпілого, а також представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження. Такий засіб кримінального процесуального доказування має опосередковану форму вираження та пізнавально-практичний характер, що полягає у виявленні та фіксації фактичних даних і джерел доказів, які можуть бути використані для встановлення або спростування обставин, що мають значення для кримінального провадження на етапі досудового розслідування. Вчений виокремив низку проблемних аспектів інституту ознайомлення з матеріалами досудового розслідування: недосконалість кримінальної процесуальної форми; бездіяльність і зловживання суб'єктів сторони обвинувачення під час розгляду клопотань про ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення; відсутність у сторони захисту, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, права на оскарження бездіяльності слідчих, дізнавачів, прокурорів, які, по суті, ігнорують за-

явлені клопотання; неможливість оскарження постанов слідчого, дізнавача, прокурора, якими необґрунтовано відмовлено в задоволенні поданого клопотання; невизначеність чіткого строку, протягом якого слідчий, дізнавач, прокурор зобов'язані ознайомити сторону захисту, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, з матеріалами досудового розслідування до його завершення; відсутність нормативної можливості в сторони захисту потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, під час ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення робити необхідні виписки та копії. Крім ґрунтовних доктринальних висновків, у статті запропоновані концептуально виважені та науково аргументовані напрями законодавчого оновлення розглядуваного інституту.

Отже, як можна помітити, цей тематичний номер журналу об'єднує актуальні дослідження провідних фахівців у сфері кримінального процесу, в тому числі тих, хто не лише аналізує, а й безпосередньо формує правову реальність. Щиро сподіваємося, що читачі оцінять їхню наукову проникливість, професійну відповідальність та громадянську позицію.